

איסור יציאה מארץ ישראל

אופיד בן סעדון
רב קהילת ניצוץ הקדושה, מודיעין

- א. איסור יציאה מארץ ישראל
- ב. טעמי האיסור
- ג. פסיקת ההלכה על פי הרמב"ם
- ד. השלכות מעשיות הנלמדות מהרמב"ם
- ה. דין יציאה לדבר רשות
- ו. ברכה על מצוות יישוב ארץ ישראל
- ז. סיכום

בקהילתנו מגוון רחב של משפחות, ובהן משפחות שעלו או חזרו מחו"ל. מטבע הדברים, ישנן שאלות בעניין היציאה מארץ ישראל, כגון: תפילה במטוס מבחינת זמן התפילה, דין יום טוב שני, החמצת פרשת שבוע (דבר הקורה כאשר יו"ט שני חל בשבת) וכד'. כל השאלות יוצאות מנקודת ההנחה שמותר לצאת מהארץ, ורק נשאר לברר מה עושים במצב כזה או אחר. אכן, גישת רוב הפוסקים בדורנו היא להקל, אך בכל זאת חשוב להורות שכל מקרה נידון לגופו.

כרב קהילה מצאתי חשיבות רבה לעורר את הנושא בפני הקהילה ולהסביר את הסוגיה וההיתרים במצבים השונים. בעקבות בירור הסוגיה והצפתה, התברר שהקשר עם מי שנשאר בחו"ל משמעותי מאוד הן לגרים בארץ הן לגרים בחו"ל. הורים שבניהם עזבו לחו"ל והתחתנו, גם כאשר מצבם הרוחני של הבנים הדרדר, מתארים מפגש חם ומכבד בעת הביקור. בתקופת שהות ההורים בחו"ל ילדיהם מחליפים את הכלים על פי כללי ההלכה, מכבדים את השבת ככל הניתן ועוד. אולם ההורים מוסיפים

שמטרת הנסיעה אינה רק קירוב הלבבות, אלא בעיקר עקב הגעגועים הרבים. אם כן, האם זו עילה מספקת כדי להתיר יציאה לחו"ל? שאלות נוספות שעלו היו אם מותר לארגן טיול בר מצווה בחו"ל במקום להשקיע בשבת בר מצווה בקהילה, ובכלל מדוע אין ברכה על מצווה כה חשובה כמצוות יישוב ארץ ישראל. בטרם נברר שאלות אלו, נברר את דין איסור יציאה מארץ ישראל. במאמר נראה את המקורות בחז"ל, את טעמי האיסור, ואת פסיקת ההלכה לסעיפיה.

א. איסור יציאה מארץ ישראל - בתנ"ך ובמקורות חז"ל
התייחסות בולטת לאיסור יציאה מהארץ מובאת במגילת רות (א, א-ו), כאשר אלימלך ומשפחתו עקרו מישראל לשדה מואב. לצערנו, העקירה הסתיימה בכי רע, אלימלך ושני בניו מתו עקב איסור היציאה מארץ ישראל. הסבר זה מבוסס על דעת רשב"י (בבא בתרא צא ע"א):

וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ.

אמנם אפשר לומר שבצדיקים מדקדקים כחוט השערה, אך עדיין ניתן ללמוד את גודל חומרת האיסור.
מקור נוסף מובא במסכת כתובות (קיא ע"א):

ההוא גברא דנפלה ליה יבמה בי חוואה, אתא לקמיה דר' חנינא אמר ליה: מהו למיחת וליבמה? אמר ליה אחיו נשא כותית ומת, ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחריו!?

אנו רואים שרבי חנינא אסר יציאה מהארץ אפילו לדבר מצווה - ייבום, האם כך נפסק להלכה? האם יש מצוות המתירות יציאה מארץ ישראל? בהמשך נענה על השאלות.
סוגיה נוספת המתייחסת לאיסור היציאה מארץ ישראל היא במסכת גיטין (עו ע"ב):

אמר רב ספרא כי הוּוּ מיפטרי רבנן מהדדי, בעכו הוּוּ מפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ.

מפשט הסוגיה אנו למדים שעכו היא נקודת גבול של ארץ ישראל,¹ לכאורה משמע שיש איסור מפורש לצאת לחו"ל. אין צורך לברר ממי נפטר, "מפטרי רבנן מהדרי" – הכוונה מחבריהם, אולם ניתן לראות שיש תלמידי חכמים שנשארו בארץ ישראל ויש תלמידי חכמים שיצאו. האם האיסור אינו חל על כולם?

במסכת קידושין (לא ע"ב)² מסופר על רב אסי שעלה לארץ ישראל מאחר שהיה לו קשה לכבד את אמו. לאחר זמן-מה שמע שהיא עולה לארץ ישראל, ושאל את רבי יוחנן אם מותר לצאת לקראתה:

אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר לי' מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ? א"ל אסור. לקראת אמא מהו? א"ל איני יודע, [אתרח] פורתא הדר אתא אמר ליה אסי נתרצית לצאת, המקום יחזירך לשלום. אתא לקמיה דרבי אלעזר א"ל חס ושלום דלמא מירתח רתח? א"ל מאי אמר לך? אמר ליה המקום יחזירך לשלום. אמר ליה ואם איתא דרתח לא הוה מברך לך, אדהכי והכי שמע לארונא דקאתי, אמר אי ידעי לא נפקי.

במה הסתפק רבי יוחנן בשאלת היציאה לחו"ל? האם הסתפק בגלל אישיותו של רב אסי, שאין ראוי לו לצאת לחו"ל, או שהספק הוא בעניין מצוות כיבוד הורים, העומדת על כף המאזניים מול יציאה מארץ ישראל? הריטב"א (מועד קטן יד ד"ה לשוט) כותב שרבי יוחנן הסתפק בגלל אישיותו של רב אסי, רב אסי היה אדם חשוב, ואסור לו לצאת אפילו לרווחה. מדוע בכל זאת התיר לו? כיוון שיש כאן צירוף של יציאה לדבר מצווה עם תנאי נוסף של יוצא על דעת לחזור. בעין אליהו (ד"ה לקראת) מובא הסבר נוסף, שרבי יוחנן העמיד את אמו של רב אסי בגדר "נטרפה דעתה", ולפיכך אין טעם לצאת לקראתה.³

1 איני מעוניין לעסוק בנושא הגבולות בעכו כיום. להרחבה ראה הרב מרדכי עמנואל, "גבולות ארץ ישראל", המעיין, תשרי תשנ"ג.

2 למעיינים, יש לעמוד על שאלת היחס של כיבוד הורים בחיים מול כיבוד כמותם, דאורייתא או דרבנן או אחר.

3 כלומר, רבי יוחנן הסתפק כיצד רב אסי יכבד את אמו, שהרי דעתה נטרפה, אך אחרי שרב אסי חזר על שאלתו הבין רבי יוחנן שאין לחשוש לטירוף הדעת ולכן אפשר להתיר. הסבר זה מדויק מלשון הגמרא "נתרצית לצאת", דהיינו רב אסי לא חשש

מסוגייה זו נלמד אפוא תנאי חשוב – יציאה על דעת לחזור לארץ ישראל. אך עוד יש לברר אם תנאי זה מתיר יציאה בכל מקרה.⁴ לקמן נראה כיצד התייחסו הפוסקים לסוגיות אלה, ומה הכריעו להלכה.

ב. טעמי האיסור

הרמב"ן בפירושו על התורה (במדבר לג, נג) התייחס לגדר מצוות יישוב ארץ ישראל ואיסור יציאה ממנה כמצוות עשה:

ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי ע"ב) במצות הישיבה בארץ ישראל ושאר לציאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה.

וכן בהשגות על הרמב"ם, מצווה ד':

מצוות עשה הוא שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצוות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה.⁵

נמצאנו למדים מדבריו ששיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה מן התורה לדורות, וטעם איסור יציאה מארץ ישראל הוא ביטול מצוות "והורשתם את הארץ".

לבעיה בכיבוד אימו מצד טירוף הדעת. ככל הנראה, היא למדה לקח ולא תבקש ממנו שוב "להתחתן עמה" כמו שביקשה טרם יציאתו מבבל.

4 רש"י מבאר שהסוגיה עוסקת ביוצא שלא על מנת לחזור. נ"ל ברש"י שהיציאה מותרת לכל מצווה, אפילו שלא על מנת לחזור.

5 בעל מגילת אסתר חולק על דברי הרמב"ן, ומבאר בדעת הרמב"ם שכיום אין מצוות יישוב ארץ ישראל מפני שמצווה זו קיימת כל זמן שכני ישראל לא גלו מארצם. כיום, לאחר החורבן, אין לנו מצווה זו עד ביאת משיח צדקנו. עוד הוא מבאר שמה שהפליגו חכמים במצווה זו, בשבח דירת הארץ, היה נכון דווקא בזמן שבית המקדש קיים. אך כבר עמדו האחרונים על דברי המגילת אסתר הנ"ל ודחו דבריו בשתי ידיים, ראה בדברי מרן החיד"א בספר יעיר און מערכת י אות ה; הגאון רבי חיים פלאגי בשו"ת נשמת כל חי, חלק יו"ד סי' מה; שו"ת אבני נזר חלק יו"ד סי' תנד ועוד.

אולם הרשב"ם נתן טעם שונה לאיסור היציאה מארץ ישראל. בבבא בתרא לעיל הוא מבאר: "אין יוצאין מארץ ישראל לחו"ל - שמפקיע עצמו מן המצות". כמותו משמע מתוספות בכתובות (קי ע"ב ד"ה הוא אומר) בדעת רבינו חיים כהן: "דעכשיו אין מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולים להיזהר ולעמוד עליהם". מבואר בדבריו שמצוות ישיבת ארץ ישראל תלויה בקיום המצוות התלויות בה. אם כן, גדר האיסור הוא הפקעת עצמו ממצוות התלויות בארץ, כשיטת הרשב"ם.
בין השיטות ישנן נפקותות אחדות:

א. האם דין איש ואישה יהיה זהה לעניין איסור יציאה מארץ ישראל? לדעת הרשב"ם, שהטעם מפני שמפקיע ממנו את המצוות, האיש הוא המצווה בדרך כלל על המצוות התלויות בארץ, וממילא אם האישה אינה מפקיעה מצוות ("אין לה מצוות התלויות בארץ"), אין איסור יציאה. לעומתו, הרמב"ן יאסור מפני שזה איסור עצמי לדורות, ללא תלות זמן או מין.⁶

ב. האם איסור יציאה מארץ ישראל לחו"ל הוא איסור דאורייתא או דרבנן? לפי הרשב"ם וסיעתו, מאחר שרוב המצוות התלויות בארץ הן מדרבנן, ההפקעה אינה אלא מדרבנן, וכן איסור היציאה. אולם לדעת הרמב"ן, גם בזמן הזה המצווה לדור בארץ ישראל מהתורה.

בהמשך נראה עוד השלכות הלכתיות הנלמדות מכך.

ג. פסיקת ההלכה על פי הרמב"ם
הרמב"ם פוסק (הל' מלכים ה, ט):

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם, ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין, במה דברים אמורים, כשהיו

6 הרב שמעון גולדברג בקובץ תורה שבעל פה, חלק יא.

המעות מצויות והפירות ביוקר אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס יצא לכל מקום שימצא בו ריווח, ואף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו, ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום.

מדברי הרמב"ם האיסור נוהג "לעולם", לפיכך ניתן ללמוד שהאיסור קיים גם בזמננו, ללא תלות בבית מקדש. לגבי הקושי מדוע לא ציין הרמב"ם מצווה זו בספר המצוות, ישנם כמה תירוצים בפאת השולחן⁷ ובאבני נזר.⁸ נוסף על ההתייחסות ההלכתית, בהמשך הפרק ניתן לראות את התייחסותו של הרמב"ם באופן כללי לשיבה בארץ ישראל, כגון: "עוונותיו של אדם מחולין", "תלמידי חכמים מתגלגלין בעפרה של ארץ ישראל" ועוד. בהלכה יב כתב: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה". כמו כן, בהלכות אישות (יג, כ) פסק ביטול כתובה למי שאינו רוצה לעלות לארץ ישראל, ובהלכות עבדים (ח, ט) פסק: "עבד שאמר לעלות ארצה כופה אדונו לעלות עמו". ללא ספק ניתן להסיק מכאן את הממד ההלכתי של ארץ ישראל בעיני הרמב"ם, אך כפי שנאמר בפאת השולחן, ללא תוקף הדאורייתא כשיטת הרמב"ן.

יש עוד לברר אם איסור היציאה מהארץ לדעת הרמב"ם הוא בכל יציאה או דווקא כשיוצא שלא על מנת לחזור, וכן אם ההיתר הוא רק למצוות שהזכיר או גם למצוות אחרות. בהלכה שלפנינו כתב הרמב"ם "אבל לשכון אסור". לעומת זאת, בהלכה הקודמת, בדין ישיבה בארץ מצרים, כתב הרמב"ם "להשתקע".

7 הלכות ארץ ישראל א, ס"ק יד. הוא מתרץ שיש מצוות יישוב ארץ ישראל וממילא יש איסור יציאה, אלא שזו מצווה מדרבנן. אולם יש חולקים המבארים דברי הרמב"ם מדאורייתא: הגר"ע יוסף בקובץ תורה שבע"פ יא, תשכ"ט, 98; שו"ת עטרת פז ח"א - או"ח סי' י.

8 יו"ד סי' תנד. הוא מתרץ שמצוות יישוב הארץ היא חלק ממצוות "החרם תחרימם". לדעת הרמב"ם, זו מצווה כללית, ולכן אין למנותה, ולדעת הרמב"ן אינה מצווה כללית ולכן יש למנותה.

מהבדל זה בניסוח ניתן לדייק שאסור לצאת מארץ ישראל "לשכון", דהיינו כל יציאה לזמן בלתי מוגבל אסורה אף אם איננה למטרת השתקעות. זאת ועוד, ראינו שהרמב"ם הציב תנאי - יציאה על מנת לחזור, ומשמע שלמד את ההיתר מהגמרא בקידושין לעיל. אך האם דברי הרמב"ם מכוונים רק למצוות תלמוד תורה⁹ ונשיאת אישה? מה הדין ביציאה לצורך מצוות אחרות או לדבר הרשות?

בתוספות במסכת עבודה זרה (יג ע"א) מפורש שמותר לצאת מארץ ישראל רק כשדעתו לחזור אליה, ודווקא לצורך מצוות חשובות כלימוד תורה ונשיאת אישה, ולא לצורך מצוות אחרות. מנגד, התוספות מביאים את דעת השאלות המתיר יציאה גם לצורך מצוות אחרות. כן ראינו בשלטי גיבורים (עבודה זרה שם) שכל שדעתו לחזור, מותר לצאת אפילו לדבר הרשות, ובדבריו: "דהיציאה על מנת לשוב אינה עבירה, דעיקר ההליכה והיציאה תלוי בדירה"¹⁰.

לכאורה יש לדייק ברמב"ם, וכן משמע בתוספות, שיציאה לדבר הרשות אסורה, ואין היתר כלל אפילו דעתו לחזור. מותר לצאת אפוא רק לשתי מצוות אלו, ובתנאי שדעתו לחזור. ככל הנראה הדברים מבוססים גם על הגמרא בכתובות לעיל, שלמרות מצוות ייבום שעמדה לפניו, לא הותר לו לצאת מארץ ישראל.¹¹

העולה להלכה מדברי הרמב"ם: (א) האיסור לצאת מארץ ישראל נוהג לדורות; (ב) מותר לצאת רק בתנאי שיחזור;¹² (ג) בפשטות, ההיתר הוא לשתי מצוות בלבד.

9 הכוונה ללמוד תורה וללמד. מסופר על הרב עובדיה זצ"ל שביקש מבנו הראשל"צ הרב יצחק שליט"א שבכל מקום שיוצא לחו"ל, לפני כל העיסוקים ימסור שיעור תורה.

10 וכן נקט השדי חמד מערכת א"י שביוצא על מנת לחזור אין כל איסור, ולכן התיר לצאת מא"י לצורך השתטחות על קברי צדיקים, כיון שדעתו לחזור (ומכל מקום התנה זאת, שלא יתבטל על ידי כך מעבודת ה' בשום מצווה).

11 התשב"ץ (ח"ג סי' רפח) כתב: "ואין מותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל אלא ללמוד תורה, אם אינו מוצא בארץ ישראל מי שילמדנו". בדבריו הוא מצמצם את ההיתר יותר משיטת הרמב"ם.

12 על הרמב"ם חלק הרשב"ץ ח"ג סי' רפח ופוסקים נוספים. לדעתם יש היתר לצאת לחו"ל לתלמוד תורה שלא על מנת לחזור.

בהמשך ההלכה הרמב"ם מרחיב את ההיתר: אדם הרוצה לצאת לסחורה, רשאי לצאת. המקור לכך מדברי הירושלמי (סנהדרין פרק י'), לצורך סחורה התיירו אפילו לצאת למצרים. לכאורה, במה גרוע קיום מצוות מסחורה? לכאורה יש ללמוד בקל וחומר שאם לסחורה מותר לצאת, קל וחומר לצורך קיום מצוות? עוד קשה, מדוע ציין דווקא נשיאת אישה ולימוד תורה¹³? נראה ליישב על פי תשובת המהריט"ץ (ישנות סי' פה). המהריט"ץ נשאל על אדם שעלה לארץ ישראל ולא מצא אישה, אם מותר לו לצאת לחו"ל כדי למצוא אישה המתאימה לו. בתשובתו הוא מיישב את דברי הרמב"ם להפליא. נצטט מדבריו:

קשה על הרמב"ם כיון שהזכיר התר לסחורה למה הוצרך להשמיענו לישא אשה? אמנם יש לתרץ דאתא לאשמועינן דלישא אשה נמי צריך לחזור לא"י.

מכאן משמע שאין התייחסות מיוחדת לשתי המצוות בלבד, ההיתר לצאת מארץ ישראל הוא לכל המצוות בתנאי שחזור. אם כן, מדוע הזכיר הרמב"ם דווקא מצוות אלו? הרמב"ם רצה למנוע מחשבה שאפשר "לשכון" בחו"ל: אם במצווה חמורה מותר לצאת רק אם דעתו לחזור, קל וחומר שבכל מצווה אחרת מותר רק בתנאי שחזור.¹⁴

בספר יד פשוטה¹⁵ על הרמב"ם חידש אחרת. דוגמאות אלו הן מעין אב טיפוס למצוות בעלות אופי מסוים. מצוות אלו הן מצד אחד בעלות מטרה מוגדרת אך מצד שני עלולות להביא לידי שהייה ממושכת. לדוגמה, אדם היוצא למצוא אישה, אינו יודע כמה זמן יימשך החיפוש, ומנגד ברגע שימצא את בת זוגו תם היתר היציאה. אם כך, מדוע הוסיף גם את דין יציאה לסחורה? בסחורה יש "צד מדוד", כגון עסקה מסוימת, אך דרכם של עסקים שאינם נגמרים בעסקה אחת ועלולים להימשך זמן רב. היינו עשויים לחשוב שיהיה אסור, ולכן חידש הרמב"ם שמותר.

13 שאלה זו קיבלה התייחסות בכמה ספרים: שו"ת מהריט"ץ, משפט כהן סי' קמו ד"ה ומדברי הסוגיה, ועוד.

14 וראה כסף משנה שם; המבי"ט ח"א סי' קלט; ארץ חמדה ח"א סי' י; פאת השלחן סי' א ס"ק יט.

15 הרב נחום רבינוביץ על הרמב"ם שם ד"ה וכן יוצא.

אם כן, יש היתר יציאה זמני לדבר מצווה הקצוב למשך זמן קיום אותה מצווה, ובהיתר יציאה לסחורה אף ללא הגדרת גורם קוצב זמן, הותר כל שבכוונתו לחזור. מה טעם הרחבת ההיתר ביציאה עבור סחורה? נראה לי שהיתר לצאת לצורך סחורה הוא מעין היתר של צורך קיומי, לולא יציאה זו 'לא יוכל' האדם לתפקד ולהתקיים בארץ ישראל, ולכן ראה הרמב"ם לנכון להרחיב את ההיתר ולהוסיף דין סחורה. בספר פאת השולחן ביאר טעם כעין זה: היתר יציאה לחו"ל לסחורה - "לפי שהוא חייו, וישוּב ארץ ישראל תלוי בה".¹⁶ על ידי הממון שיביא עמו מחו"ל, יוכל לפתח וליישב את ארץ ישראל.¹⁷

השולחן ערוך לא התייחס לשאלה זו ישירות, אך ניתן ללמוד את דעתו בעקיפין מדין המותרים והאסורים בגילוח בחול המועד (או"ח תקלא, ד):

הבא ממדינת הים בחול המועד או שבא בערב הרגל ולא היה שהות ביום לגלח, והוא שלא יצא מארץ ישראל לחוצה לארץ לטייל.

מקור לדין זה במסכת מועד קטן (יד ע"א). התנאים נחלקו לגבי יציאה האוסרת גילוח בשובו. לדעת רבי יהודה כל יוצא לדבר שלא ברשות אסור בגילוח, ותנא דמתניתין, על פי רבא: "לשוט - דברי הכל אסור, למזונות - דברי הכל מותר, לא נחלקו אלא להרויחא; מר מדמי ליה כלשוט, ומר מדמי ליה למזונות". רבא מבאר במה נחלקו, ומגדיר מהי יציאה סתמית שאין בה צורך קיומי, ומהי יציאת מוכרחת.

הראשונים נחלקו בכיבור שורש הדבר "שלא ברשות". לדעת רש"י, חידושי הר"ן והריטב"א, אדם היוצא למטרות שאין בהן הכרח, אינו יכול להתגלח בשובו כיוון שיצא מבחירתו החופשית ולא מחמת לחץ פרנסה, ולכן אי אפשר להגדירו אנוס. מנגד, הרא"ש ציטט את הראב"ד, ולפיו אסור בגילוח כאשר יש עברה, והעברה היא איסור יציאה מארץ ישראל. השולחן ערוך פסק שאסור בגילוח על פי הבנת הרא"ש ודעמיה, ומשמע שקיבל את האיסור של יציאה מארץ ישראל להלכה. וכן משמע

16 הל' ארץ ישראל סי' ב ס"ק כח.

17 לא גרע דין זה מהיוצא לחו"ל לדבר רפואה, ראה משנת יוסף סי' נה.

על פי חלקת יעקב (יו"ד קכח ד"ה כבר) שהשולחן ערוך סובר שיש בזמן הזה מצוות "והורשתם" כדעת הרמב"ן.¹⁸

כעת יש לדון בפרטי הדינים עד כמה זהה השולחן ערוך לרמב"ם. במשנה ברורה (ד"ה והוא שלא יצא) בירר את דברי השולחן ערוך:

אבל מא"י לחו"ל אינו מותר אלא ביוצא להרוויח או לראות פני חברו, והוא חשיב דבר מצוה שמותר לצאת מא"י בשביל זה. משא"כ לטייל בעלמא דבכה"ג אסור לצאת מא"י לחו"ל, לא התירו לו לגלח.

היתר היציאה מבוסס רק על גדר דבר מצווה, וכל דבר שאינו כן אסור לכאורה לצאת למענו.

הרמ"א הרחיב את גדר דבר מצווה:

הגה: יש אומרים כל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חברו חשוב הכל דבר מצוה.

הטעם להגדרת יציאה לסחורה כמצווה הוא המבט על התוצאה, כלומר שישבו מהמסחר יש בידו ממון שיוכל להרבות בו מצוות וחסדים.¹⁹ הגר"א (או"ח רמח, ד ד"ה או לראות) מביא כמקור לדין את הגמרא בעירובין (לו ע"ב) שמותר לערב עירובי תחומין על מנת ללכת לראות פני חברו אף שאין מערבים אלא לדבר מצווה. מכאן משמע שראיית פני חברו נחשבת למצווה. מה הסברה בכך? ניתן לומר שיש כאן קיום מצוות יישוב ארץ ישראל בעקיפין מאחר שדרך בני אדם להתגעגע, ועלולים להימנע אפוא מלעלות לארץ. על כן יש להחשיב את ראיית בני משפחתו או פני חברו כעין מצווה.²⁰

18 בעל חלקת יעקב מחדש, שאף לדעת רבינו חיים כשיטת הרשב"ם יש לומר שבימינו חלה מצווה זו, ומה שכתב שאין איסור עצמי וישנה בעיה רק בהפקעת המצוות, משיב על זה שזו דעת תלמיד שאין לסמוך עליה. עיין עוד שו"ת עטרת פז ח"א או"ח סי' י ד"ה ובאמת לפ"ז, שהביא שתי דעות בדברי ר"ח.

19 בספר "ולא נעזבנה" עמ' 257 הובאה תשובה של הגר"ש ישראל'י בעניין יציאה מארץ ישראל ללימודים. בין היתר כתב לבאר את דברי רש"י במועד קטן יד, שלפי רבנן יוצא שיציאה "להרווחה" היא מצווה, שהרי לדעתם מותר לצאת לחו"ל לצורך הרווחה, ונחשב למצווה משום שעל ידי זה יוכל להרבות בצדקה וגמילות חסדים, ע"ש.

20 משנת יוסף סי' נו ע"פ מנחת יצחק.

שוב ניתן ללמוד שהיתר היציאה אינו מוגבל לשתי מצוות בלבד. לגבי דין חזרה כתנאי ליציאה בדבר מצווה, אין מקום לחילוק. לפיכך נראה לי שדעת השולחן ערוך תהיה כדעת הרמב"ם שכל יציאה לדבר מצווה מותרת רק בתנאי שיחזור.²¹

ד. השלכות מעשיות הנלמדות מהרמב"ם

1. האם היוצא לדבר מצווה מחויב לחזור מייד בסיומה?
בדברי הרמב"ם למדנו עד כה שיש איסור לצאת מארץ ישראל. אולם כאשר יוצר בהיתר, כגון לצורך מצווה, האם מותר לו להתעכב שם ולטייל? נראה שיש כאן נפקא מינה בין השיטות לעיל בטעם איסור יציאה: לדעת הרמב"ן, איסור יציאה מהארץ הוא מטעם מצוות יישוב ארץ ישראל, וזו מצווה תמידית. אם כן, חובה לחזור מיד ללא התעכבות, אסור לו להתבטל מהמצווה שלא לצורך אפילו רגע אחד. אולם לפי הרשב"ם, האיסור לצאת מארץ ישראל הוא מפני שמפקיע עצמו ממצוות התלויות בה, אך הואיל ויצא בהיתר, מותר לו לשהות בחו"ל, שכיוון שהופקע מחיוב המצוות, שוב אינו מחויב להכניס עצמו לחיוב.²²

בדעת הרמב"ם יש להסתפק, אם האיסור הוא על עצם היציאה, הרי שלאחר שיצא לדבר מצווה, יכול להמשיך לשהות בחו"ל; אך אם האיסור הוא על ההיעדרות מהארץ, אסור להתעכב ללא סיבה. אין ללמוד ממשך השהייה הארוך של סוחרים בחו"ל, כיוון שכל שהותם בגדר דבר מצווה או דין קיומי כמו שביארנו לעיל.

ניתן לדייק בלשון הרמב"ם "ויחזור לארץ". מהדוגמאות שהרמב"ם נתן, שהן יציאות בעלות אופי קצוב ומדוד, נלמד גם לכאן - כאשר מסיים עליו לחזור. מנגד, הרמב"ם גם כותב "ודעתו לחזור", והדוגמאות שהרמב"ם נתן אינן מדודות מצד הזמן אלא מצד התכלית, וממילא אין זמן מוגבל ליציאתו. משמע מדבריו שכל יציאה בהיתר בצירוף דעת לחזור - מותרת. אם יש היתר, יכול להמשיך לשהות זמנית, ובלבד שיש תנאי נוסף של כוונה לחזור.

21 כן ראיתי בקובץ אורייתא חלק יט סעיף יז-יח, בדעת הרב אליעזר שטרן.
22 בדומה לכך עיין בשו"ת דבר יהושע, יו"ד ח"ב סימן עא.

דברי הרמב"ם נתונים לפרשנות ונכנסים למחלוקת רמב"ן ורשב"ם.²³ לעניות דעתי, יש ללמוד מדברי הרמב"ם "ויחזור לארץ" כנגד "לא ישכון". לפיכך, כשיצא לחו"ל בהיתר, לצורך מצווה, רשאי להשתהות, והעושים כן יש להם על מה שיסמוכו. אמנם טוב שיקצרו בשהותם, ויאמר לקוצרים ה' עמכם.

2. האם יש חובה לעלות לארץ ישראל?

משפחה המתגוררת בחו"ל כמה דורות, האם חלה עליה חובת עלייה? מדוע תנאים נפרדו מחבריהם בעכו ולא נותרו בארץ ישראל? עד כה עסקנו באיסור היציאה מארץ ישראל, למי שגר בה, האם דינו של המתגורר בחו"ל שונה?²⁴

אכן הגמרא (פסחים ח ע"ב) מתייחסת שונה לבני חו"ל. את עולי הרגלים התורה מברכת על חזרתם "ופנית בבקר והלכת לאהלך", ודרשו חז"ל שילך וימצא אוהלו בשלום, דהיינו מותר לשוב לחו"ל, ללא איסור. בשו"ת ישכיל עבדי (ח"א או"ח סי' יד ט) חילק בין יושבי ארץ ישראל ליושבי חו"ל, שהאיסור חל רק על יושבי ארץ ישראל. הוא נשאל על בן חו"ל שבא לארץ ישראל למצוא אישה, ולא מצא, אם יכול לשוב ולהשתקע בחו"ל. הוא ענה:

ואם לא נתקיים התנאי (מציאת בת זוג בא"י) יכול לחזור להשתקע בחו"ל בשופי, ולא רביע עליה איסור יציאת א"י, ולזה יש מקום לחוש שיחזור וישתקע בחו"ל ולא חשבינן ליה כבני א"י.

בשו"ת דבר יהושע (שם) נקט כי מצוות יישוב ארץ ישראל היא מצווה קיומית כנגד ארבע כנפות שאם יש לו מחויב בציצית, אך אין היא מצווה חיובית.

מדברים אלו יש לימוד זכות על יושבי חו"ל, אם הם תושבי המקום,

²³ שו"ת עטרת פז ח"א או"ח סי' י ענף ג אות ה-ח.

²⁴ לכאורה יש כאן קולא במצוות יישוב ארץ ישראל, אולם בהכרח כל קומת החיים של תושבי חו"ל נמוכה מקומת חייהם של היושבים בארץ ישראל, בבחינת "הציבי לך ציונים", ללא האוירא מחכימא, אינו דומה קיום מצוות של בן חו"ל לקיום בפלטין של מלך (רבינו סעדיה גאון, ספר האמונות והדעות, מאמר ג, ז).

שהם אינם מחויבים לעלות לארץ ישראל בזמן הזה, וכן פסק להלכה הרב פיינשטיין (איגרות משה אה"ע א סי' קב). אפשר להוסיף זכות בגין הקושי הקיומי של תושבי חו"ל, הנובע מכמה דברים, ובעיקר הקושי המנטלי ועול הפרנסה המכבידים על תושבי חו"ל לעלות ארצה.

אולם הרמב"ם בהלכות אישות ובהלכות עבדים התייחס לעלייה של אנשי חו"ל לארץ ישראל. מה התוקף של הלכות אלו? הגר"ע יוסף (קובץ תורה שבעל פה חלק יא) למד שמצוות עלייה חלה על כל יושבי חו"ל היראים לדבר ה'. בהלכה זו חלק על הרב פיינשטיין, והתייחס ישירות לפסיקתו:

תמהני שהרי משנה שלמה שנינו, הכל מעלין לא"י ואין הכל מוציאין, וכן כשהבעל אומר לעלות לא"י והאישה מסרבת כופין אותה לצאת בלא כתובה. והוא הדין כשעבד דורש... ואם אין מצוה חיובית לעלות לא"י מאי כולי האי, אלא ודאי דליתא. וחוב גמור על כל מי שחרד לדבר ה' ומצוותיו לעלות לא"י ובפרט בזמן הזה.

הלשון "וחוב גמור" אינה משאירה מקום לספק: כיום אין מניעה לעלות לארץ ישראל מאחר שדבר מצוי הוא לשכון בארץ ישראל ולעבוד בחו"ל, העולם היום הוא כפר גלובלי. לשם כך יש חשיבות רבה לעורר את המודעות, ולפרוס את דברי חז"ל על המעלות ועל הזכויות ליושבי הארץ, ומתוך כך בע"ה ישובו ויקיימו מצוות יישוב ארץ ישראל.

מה באשר לגדולי ישראל שלא עלו לארץ ישראל? ניתן לומר שהם בגדר שלוחי מצווה שלא הגיעו לכדי סיומה. הגר"ע כתב (יחווה דעת ח"ג סי' סט) שאסור לצאת מארץ ישראל לצורך כיבוד הורים אלא אם דעתו לחזור, והתייחס לדעת הרשב"ץ על תלמידי חכמים:

אולם לא משמע כן ממה שכתב רבינו שמשון בר צדוק תלמיד מהר"ם, בספר תשב"ץ (סימן תקסא), שהטעם של רבותינו האמוראים חכמי בבל שלא עלו לארץ ישראל, משום שלא היה להם מותר לעלות, כי היו צריכים לבטל מלימודם ולשוט אחר פרנסתם, והרי אמרו בעירובין (מז ע"א) מותר לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ אחר רבו ללמוד תורה, וכל שכן שאין ללכת מחו"ל לארץ ישראל כשיתבטל מלימודו וישוט אחר מזונותיו. ע"כ.

אך למצוות אחרות היתר זה אינו קיים, כגון כיבוד אב ואם, עיין שם בתשובה. וכן פסק בעל שו"ת משנה הלכות.²⁵

ה. דין יציאה לדבר רשות

השאלה הנפוצה ביותר היא יציאה לטיול, דבר רשות שאין בו מצווה. גם כאן ראינו נטייה להקל, וראה בדברי הגר"י זילברשטיין (אבני חן, כנפי רוח, סי' יא) שההיתר לצאת הוא לצורך הבראה או לפוש במנוחה שלמה. בדבריו מנמק שיש בזה צורך של ניתוק מסביבתו המשלים את בריאותו ומנוחתו, ואף הוסיף: "אין ארץ ישראל בית אסורים שיהיה אסור לאדם לצאת לראות ענינים נאים להפיג הליאות כשצריך לכך".

נראה לי לחדד במקצת את הנימוק ליציאה למטרת טיול. העלינו לעיל את ההסבר לראיית פני חברו או היתר סחורה כדבר מצווה, שיש בזה צורך קיומי ליישום מצוות יישוב הארץ מפני שבכך הוא מקבל כוחות פיזיים ונפשיים למצוות יישוב ארץ ישראל. על פי עיקרון זה נסביר אף את היציאה לחו"ל לטיול כמצווה, כלומר בטיול יש סיוע עקיף למצוות יישוב ארץ ישראל מפני שבטיול הוא מקבל כוחות המסייעים לו לאחר מכן לקיים את מצוות יישוב הארץ.

אך כיצד יסתדרו הדברים עם דברי הגמרא במועד קטן שהתייחסה לטיול, "לשוט", כאיסור? על כן יש לסייג ולבחון את דעתו של האדם היוצא: כל יציאה עם כוונה כנה לקיום מצווה, יש היתר בה ללא הבחנה במשך שהותו בחו"ל.²⁶ מצאתי מבואר בדברי שבט הלוי (ח"ה יו"ד סי' קעג) שבכוחו להפוך כל טיול לדבר מצווה, והכול הולך אחר הכוונה. וכן הביא הרב זילברשטיין במאמרו בשם הגר"ש אלישיב עצה שהיוצא לחו"ל לנופש והבראה יראה להשפיע על יהודי לשמור איזו מצווה, וכך תיחשב נסיעתו לחו"ל כדבר מצווה. מכאן שאין הגבלה על זמן היציאה, אם יוצא לקיים מצווה ובנוסף ישנו גם צורך קיומי, הרי שיש היתר לצאת.

²⁵ חלק יא סי' קצו. בדבריו השיב כעין מה שכתבנו, שתלמיד חכם הצריך לעסוק בחיפוש אחר מזונותיו, מוטב שישאר בחו"ל ולא יעלה.

²⁶ עיין תחומין כ, בדעת הרב רוזן שליט"א, שלפיו מאפיין היתר יציאה לסחורה אינו מצד מצווה אלא בגין הזמניות, ומכאן היתר לכל יציאה כעין זו כגון הטיולים. נפקא מינה עשויה להיות ביציאה למזרח הרחוק שהיא בדרך כלל לזמן בלתי ידוע, ולשיטתו - תיאסר.

כיום יש תרבות ענפה של טיולים לחו"ל, לכל גיל, לכל חג ובכל מקום בעולם. מוטלת עבודת קודש קשה על אנשי החינוך ביצירת שינוי תפיסתי. ההיתר לצורך קיומי הוא אישי, ולא למימוש צורך של קו תרבותי-חרותי-חברתי. הזילות של היציאה מארץ ישראל - "פסח בפירמידות", "שבת עם המהר"ל" ואחרים - היא קלקול תרבותי, עם מעטפת של כותרת מפתה של חלקיקי מצווה והטעיית המון העם. לאחרונה הורים מוציאים את בנם לחו"ל לטיול בר מצווה, האם נפשו של הילד שבעה מנפלאות הבריאה שבארצנו? האם יש לילד קושי לומר "מה רבו מעשיך" על מצפה רמון, הר החרמון או כל מקום אחר? כאשר ילדים גדלים עם דפוסי חשיבה נבוכים, הם ממשיכים ליציאות אחרות מכוח ההרגל, כגון טיול בסיום לימודים, הצבא ובהמשך החיים.²⁷ כמו כן, יש אנשים המתחרים בשכניהם על מספר היציאות לחו"ל, וכך נוצר גל של תרבות זרה. חובה על כל בר אוריין להניח בדעתו את הכללים להיתר, ולפעול על פיהם בכנות ובישורת עם בחינה של כל מקרה לגופו.

ו. ברכה על מצוות יישוב ארץ ישראל

חז"ל הפליגו בשבח המצווה ובזכות קיומה, מדוע אפוא לא תיקנו עבודה ברכה?

תשובות אחדות מובאות במאמר של ר"י מימון:²⁸ הראשונה, בשם הגר"א (או"ח ח"ס"ק ב) בשם הרשב"א, שכל מצווה שאינה תלויה בו אלא באחרים, אין לברך עליה מחשש שלא ירצו לשתף עמו פעולה ותהא ברכה לבטלה. כך מתרץ מדוע אינו מברך על מתן צדקה לעניים;²⁹ השנייה, בשם "אור זרוע הגדול" שכל מצווה תדירית אין צורך לברך עליה, כגון: ביקור חולים, תנחומי אבלים, כיבוד תלמידי חכמים או אב ואם. כן לעניין ארץ ישראל "לעולם ידור בארץ ישראל", ואין רגע של הפסק ופטור מהמצווה

27 שמעתי על הורה שתכנן לצאת למשפחה בחו"ל ממילא, אך כלל בה טיול בר מצווה לבנו. בכך יצא שכרו בהפסדו וגרם לקלקול בדעה הישרה של בנו. לא זו אף זו, בכך גם לשאר בני כיתתו של בנו לרצות לצאת לטייל ולראות בזה דבר לגיטימי אף שאין להם היתר.

28 במאמר "ברכת הארץ" בסוף קצשו"ע לרב גנצפריד, הוצאת מוסד הרב קוק.

29 כן כתב ערוך השולחן חו"מ תכז ס"ק י.

ולכן אין לה ברכה; השלישית, בשם "תורת ירוחם", שכל אומה צריכה שתהיה לה ארץ משלה, ואין צריך לתקן ברכה על מצווה טבעית. בכתב עת "המעייין" (ניסן תשמ"ג) דחה הרב יונה עמנואל תשובות אלו מחמת חולשתן. הוא מציע חידוש על ברכת שבח והודיה על מצוות יישוב ארץ ישראל בעת ברכת הארץ בברכת המזון. "בברכת 'נודה לך' חייב להזכיר על 'ארץ, ברית ותורה' וכל שלא הזכיר חייב לשוב ולברך". את דבריו הוא מחזק על פי דברי רב שרגא פייבל הרומז במדרש (שיר השירים רב ה, ד) על דניאל וסיעתו שעלו לארץ ישראל, "מוטב שנאכל סעודת א"י ונברך על א"י". הוא מסכם בדבריו: "יש ליהודי לכוון בברכה זו על שבח א"י בעת שמברך ברכת המזון".³⁰

ז. סיכום

ראינו שני טעמים מרכזיים באיסור יציאה מארץ ישראל: דעת הרמב"ן מחד גיסא, ודעת הרשב"ם וסיעתו מאידך גיסא. הבאנו את פסק ההלכה של הרמב"ם שאסור לצאת מארץ ישראל, והסברנו אף לשיטת הרשב"ם וסיעתו.³¹ בדברי הרמב"ם ראינו שיש מצבים שבהם מותר לצאת, כגון קיום מצוות, ראיית פני חברו, רפואה ועסקים. נוסף על כך, הבאנו מחלוקת אם עליו לחזור מיד בתום המשימה שלשמה יצא, או שמותר לו להתעכב בחו"ל כל שיצא בהיתר. כמו כן, חילקנו בין יושבי חו"ל ליושבי ארץ ישראל בעניין איסור היציאה, והראינו מחלוקת אם חובה לעלות כיום לארץ ישראל. בעניין יציאה לטיול הבחנו בין טיול שיש בו דבר מצווה ובין טיול לדבר הרשות ללא היתר יציאה. עסקנו גם בברכה על יישוב ארץ ישראל, שבעת שמברך ברכת המזון יכוון בברכת הארץ. באשר לשאלה שפתחנו בה, אדם היוצא לבקר את משפחתו בחו"ל

30 ליתר הרחבה עיין בדברי הרב משה צוריאלי, דרישת ציון, עמ' 231.

31 בספר כנסת הגדולה, הלכות כתובות סי' עה אות כח, מכון הכתב, ירושלים תשנ"ה, הביא את בעל תומת ישרים שאפילו לדעת ר"ח וסיעת הרשב"ם, הדרים בארץ ישראל אינם יכולים לצאת אלא אם יש היתר.

ובכך גורם לחיזוק רוחני בקרב ילדיו, הרי יש לו היתר הנובע מקיום שתי מצוות: הראשונה, הצורך הקיומי, געגועיו למשפחתו הם חלק קיומי להמשך קיום מצוות יישוב הארץ בשוכו; והשנייה, חיזוק בני משפחתו במוצהר בעת שמגיע לחו"ל. לפיכך, מותר לו לצאת בייחוד אם מרגיש בזה גם שליחות ומימוש עצמי, וכמובן בתנאי שדעתו לחזור. מנגד, אין זה פשוט, לעניות דעתי, להתיר טיול בר מצווה ולהחשיבו למצווה, ממילא אין היתר לצאת למטרה זו. אם ההורים ישפיעו על ילדיהם לחיוב, ויסבירו להם שזה מגיע מלחץ חברתי, תכף יראו שאין בזה צורך קיומי אמתי, ובע"ה יראו ברכה בחינוכם. הכללה היא גורם מטעה כשלא נעשית התבוננות עמוקה בפרטים, אסור לנו לקבוע את ההיתרים ההלכתיים, בכל נושא, בשיקול מפוקפק הנקרא 'כולם'. כאשר יש תופעה המונית, קל לחשוב שיש בזה צורך והכרח, קשה להעביר מסר שכל מקרה לגופו. חובתנו לעמוד בפרץ, להעביר את המסר במתק שפתיים וחדות לשון. כל המחנך בניו ובנותיו במצוות יישוב ארץ ישראל, מרוויח בעולם הזה ובעולם הבא.

